

TÜRK DESTANLARININ ÖNEMİ

Hasan B. PAKSOY

"Menim hikmetlerim dānā (bilgin) işitsin

Sözümü destan kilib maksadına yetsin."

Orta Asya'nın Yese şehrinde, bugünkü Kazakistan'da yaşamış ve gömülü olan Ahmet Yesevi'nin (Ölümü, M.S. 1167) Hikmet adlı kitabında yukarda yazılı olduğu gibi yer alan bu beyit, Türk "destan türü"nü'nün gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Ünu büyük bir düşünürün, öz dünya görüşünü öğrencilerine aktarmaya çalışırken, "destan"ları kendi hikmetlerinden daha güçlü ve üstün saydığını anlatır.

Destan'lar Türklerin düşünce, kimlik ve yaratıcılığının en önemli temel taşlarından biridir. Bununla birlikte, "destan" sözcüğünün tanımı olarak Türkçe'ye "ödünç alınması", Türklerce bu "kendini anlatım ve gelecek kuşaklara öğüt" türünün ilk yaratıldığı yüzyıllardan çok sonra yeralan bir olaydır. M.S. 732 yılında dikilen KÜLTİĞİN anıtları bu tür kendini anlatım türünün ilk örneklerinden biri olup, anıtı diktiren Bilge Kağan, kendini tanıttıktan sonra, tanık olduğu tarihi olayları anlatan sözlerine şöyle başlar: "bu savımı (söylediğimi) edgüti (iyi dikkatli) işit," M.S. XI ci yüzyılda ise, Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Türk Dili kitabında "Sav", atasözü anlamında kullanılmaktadır. (Kültiğin Anıtları ve Kaşgarlı Mahmut'un kitabı son elli yıl içinde Türkiye'de birkaç defa basılmıştır.)

Kazak ve Kırgız ellerinde, daha sonraki yüzyıllarda, bu tür "kendini anlatım ve gelecek kuşaklara öğüt"lere tek tek "jır" veya "ır" toplu olarak da "Batırlık Jırı" denilmiştir. Genellikle bu "sav" ve "jır" lar yalnızca "Alp"lerinin adı ile bilinir, sevilir ve sayılırlar. Oğuz Han, Manas, Köroğlu, Dede Korkut, İdige, Kırk Kız en önemli Sav ve Jırlar olduğu gibi, Kambar Batır, Alpamış, Alp Er Tunga, Çora Batır gibi, "alp" sözcüğünün ve alp anlamına gelen "batır" ın da "alp" ın öz adına eklendiği olur.

Eski Türkler'in, toplumlarında yer alan önemli olayları "jır" ya da "sav" olarak söylemeyi sevdikleri anlaşılıyor. "Sav"lar, bir alp'in kendi uruğu, oymağı, boy'u ya da el'i (il'i) ne sataşan yağılara karşı

bağımsızlıklarını korumak için giriştiği uğraşı dile getirir. Alp, kendini ve urugunu yağmaya gelen, tutsak etmek isteyenlerle bir er olarak vuruşur. Öz soy'unun atalardan gelen törelerini yaşatır. Alp'in başarısının önüne geçmeğe çalışanlar da yok değildir. Bu dönük kişiler alp'e engel olmak için türlü yollara baş vururlar. Alp, ataları'ndan gelen yiğitlik geleneklerine, öz erdem'inin keskinliğini katar, bu engelleri yıkar.

Bu "jır" ları, gördükleri ve duyduklarına dayanarak söyleyen "ozan" lar (akın, şaman, kam, bahşı ve aşık olarak da bilinirler), bir taraftan da günümüzdeki "saz" veya "bağlama"dan çok değişik olmayan "kopuz" çalmaktaydılar. Örnek olarak, "jır"ları incelersek, birkaç bölüme ayırdıkları görülür. Sırasıyla: "Suyuncu," alp'in doğuşunu ve diğer sevindirici olayları anlatır. "Yar-yar", "toy" adı ile bilinen düğünlerde, ilerde evlenecek olan genç sevgililerin birbirlerine olan sevgilerini anlatmak için dile getirilir. "Kostagu", alp'in kavga, ya da vuruş için uruğundan ayrılırken söylenir. Alp, günün birinde ya vuruşta ya da yaşı geldiğinden düşüp "uçmağa varacak" ve Tanrı katına çıkacaktır. O zaman da "Estirtü" ağıt olarak söylenir. Alp'in ölümünden sonra da "Yuğ Aşı" yapılır ki, bu da bir "toy" olup, alp'in sağlığındaki başarılarını anmak ve kutlamak görevindedir. Bütün bu "jır"ları bir araya getirip bütünleyen de "sav"dır.

Alp, içinden çıktığı uruğundaki kişilerin en üstün yeteneklisidir. Çünkü, çok kişinin başaramayacağı uğraşlara girecektir. Dolayısı ile ozan, Alp'in yaptıklarını ancak doğa'da gördüğü olaylar'a eşit tutar. Çünkü, alp'in kendi uruğunda (ya da yağları arasında) eş'i yoktur. Alp bir "yel gibi koşar," saçları "güneş gibi parlar," gövdesi "bir ceviz ağacından sağlamdır", yumruğu "yıldırım gücündedir." Alp'in us'u erdem'i de en az kılıcı kadar keskindir. Karşı çıktığı yağ'ının düşündüklerini önceden kestirip karşılığını vermesini bilir. Her vuruş'tan önce yer alan söz oyunlarında da altta kalmaz, karşısındakilerle inceden inceye eğlenir. Alp'in erkek olması da gerekmez. Gerek Dede Korkut'ta, gerek Alpamış'ta "batır kızlar, hatunlar" vardır. Üstelik, Kırk Kız, hatunların ve yiğit kızların başlarından geçenleri anlatır.

Yazıldığı yılı bildiğimiz için, KÜLTİĞİN anıtını en eski "sav" olarak görüyoruz. "Ben Türk Bilge Kagan" deyip, Bir Türk hakanı

olarak ulusu için yaptıklarını dile getiriyor. Bilge Kagan bu sav'ında, başarı'dan önce ulus'unun başına gelen kötülükleri anlatıp, yapılmış yanlışları bir bir gözden geçirerek bu kötülüklerin ilerde yer almamaları için atılması gerekli adımları sayıyor.

En eskilerden olan Oğuz Han'ın ilk dile getirildiği yüzyılı bile bilmiyoruz. Ek olarak, Türkçe yaratılmış olan Oğuz Han, bize Türkçe olarak gelmemiştir. "Reşideddin" adlı bir kişinin Farsça olarak yazdığı "Dünya Tarihi" adlı kitabına aldığı "Oğuz Han"ın eksik olduğu biliniyor. Reşideddin ise Moğol Cengiz'in kurduğu Hanlığın Güneybatısındaki (bugünkü İran ve Ortadoğunun bir bölümünü içine alan) İlhanlılar'ın iç işlerine bakıyordu.

Böylelikle, Oğuz Han'ı bu kaynak'tan gene Türkçe'ye çevrilmiş olarak okuyabiliyoruz. Adı geçen "Dünya Tarihi" M.S. XIII.cü yüzyılda yazılmış olmasına karşılık, elimizdeki elyazmaları (İstanbul kütüphanelerinde en az dördü bulunuyor) XIV.cü yüzyılda elyazması olarak çoğaltılarak aktarılmıştır. Dolayısı ile, Oğuz Han'ın daha önceki yüzyıllarda yer alan olayları anlattığını düşünmek gerekir. Bu konuda Prof. Faruk Sümer'in değerli araştırmaları son otuz yıl içinde yayımlanmıştır.

En eski "batırlık jır" larından biri de "Alpamış "tır. Türkiye Cumhuriyeti içinde bu ad ile iyi bilinmemesine karşılık, Dede Korkut'un "Bamsı Beyrek" bölümü ile Alpamış arasında büyük ayrılık yoktur. Alpamış üzerine araştırma yapan Başkurt, Özbek, Kazak ve Rus araştırmacılarına göre, Alpamış M.S. X.cü yüzyılda Altay dağlarının eteklerinde yer alan olayları dile getirmektedir. Üstelik, sözü edilen olayların daha gerilere gittiğini gösterecek kıvrımları da Alpamış'ın içinde parlamaktadırlar. Dede Korkut'un ise en geç XVI.cı yüzyılda kağıda aktarıldığını görüyoruz. Ancak, Dede Korkut'un Batı illerine Oğuzlar-Türkmenler ile geldiği, Türkmenlerin de XI.cı yüzyılda Akdeniz'e indiklerini biliyoruz. Ancak, Dede Korkut'un Batı illerine Oğuzlar-Türkmenler ile geldiği, Türkmenlerin de XI.cı yüzyılda Akdeniz'e indiklerini biliyoruz.

Bu arada unutulmaması gerekir ki, "sav" veya "jır"lar "sözlü" olarak derlenip "yazılmışlardır". "Kuşaktan kuşağa, ağızdan kulağa, yürektekten yüreğe aktarılarak yaşatılırlar. Ozan da, kopuz'u ile alp'ı

öğeri, törelere olan düşkünlüğünü anlatır. "Yağı"lar alp'in "boy"una, uruğuna sataşmıştır. Bu boy'un, uruğun bağımsızlığı söz konusudur. Alp de atalarından bu yana sürüp gittiği, "batırlık jır"larından öğrendiği gibi, görevini bilir. Yola çıkacağı günü, yapacağını önceden düşünüp inceden kestirir. Hazırlığını bitirip, yapılması gerekli işe koyulur. Sav ve jır'ların kağıda aktarılması çok sonra yer almıştır. Birçoğunun kaybolup gitmesi XIX.cu yüzyılda bu yönden önlenmişse de, bu konularda daha çözümlenmemiş sorular bulunuyor.

Araplar İslâmiyeti kabul ettikten sonra, İranlıları hakimiyetleri altına almışlardı. Bu olay, İranlıların kendi dil, kültür ve benliklerini büyük ölçüde kaybetmeye başlamalarına sebep olmuştur. İranlıların ortadan kalkması anlamına gelecek olan bu tehlikeyi zamanında gören İranlı şair Firdevsi, eski İran destanlarını toplayarak (Türk Gazneliler devleti içinde, otuz yıl süren bir çalışmadan sonra) manzum Şahnâme'yi yazmıştır. Önsözü'ne de: "Şahnâme'yi Farsca yazıp, İranlı'yı dirilttim" diye kayıt koyup haklı olarak böbürlenmiştir. Şahnâme'de İranlıların baş düşmanı olarak gösterilenlerden biri "Afrasiyab" olarak adlandırılmış olup, Kaşgarlı Mahmud'a göre, (XVIII. yy. da dikilen Türk anıtlarında adı geçen) Türk Alp Er Tunga'dan başkası değildir. Böylelikle, Kaşgarlı Mahmud da, XI.ci yüzyılda Türk destanlarının önemini kitabında belirtmiştir. Bu tarihler sonrasında Türk "sav" ve "jır"larına, Asya'nın batısında "destan" denilmeye de başlamıştır.

Türk'ün "kendini anlatım ve gelecek kuşaklara öğüt türü" üzerinde Batı Türkleri tarafından yapılmaya başlanan çalışmalar ise, çok yenidir. Ziya Gökalp ve Türkiye'nin İlk Milli Eğitim Bakanlığını yapmış olan Dr. Rıza Nur, bu konu'ya eğilen ilk kişilerdir. Buna karşılık, Türk destanlarının bilimsel olarak incelenmesi yolunda ilk adımları atan Prof. Z.V. Togan olup, 1931 yılında Atsız Mecmua'da yayınlanan dört makalesinde yazdığına göre:

"Milli destanlar, tarihi vakaları tasvirde ziyade, milletin yüksek milli duygularını yansıtan, tamamiyle veyahut az çok tarihe müstenit bir ideal alemi gösteren halk edebiyat eserlerinden ibarettir."

"Milli destan'ın meydana gelmesi için üç merhale gerekir : 1. Destani ruhlu bir milletin çeşitli devirlerdeki maceralı hayatını halk

şairleri ufak parçalar halinde söyler. 2. Milletın bütününü ilgilendiren bir olay, bu çeşitli destan parçalarını bir odak noktası etrafında toplar. 3. Sonunda, millete büyük bir medeni hareket olur ve o sırada çıkan aydın bir halk şairi, bu parçaları toplayarak milli destanı yaratır (Yunan, Fars ve Fin destanları böyle meydana gelmiştir.)

Prof.Togan'a göre Türkler, ikinci devri birkaç kere geçirmişlerdir. "Bütün Türk milletinin mefküresini ve düşüncelerini bir yere toplayan destanlar bütün Türk milletini birleştiren Oğuz (Hun-Kun) ve Cengiz vekayii gibi hadiseler dolayısıyla husule gelmiş, fakat üçüncü devreye girmeyip büyük bir halk şairi tarafından tesbit edilerek muntazam milli destan şeklini alamamış ve uful edip gitmiştir. Bizde bu büyük destanların ancak enkazı vardır."

Nihal Atsız'ın 1951 yılında yazdığına göre de: "Togan, Danişmend Gazi ve Seyid Battal Gazi hikayelerini, konularını Anadolu'daki İslâm-Bizans kavgalarından almış olmakla beraber, bu kavgaların Selçuklular değil, daha önceki Araplar devrini dile getirdiği ve kahramanları hep Arapça adlar taşıdığından, Türk destanları olarak görmemektedir. Prof. Fuat Köprülü ise bu görüşe katılmayarak, bu hikayelerin Anadolu'daki İslâm-Bizans çarpışmaları sırasında Emevi ve bilhassa Abbasi ordularındaki Türk unsurları arasında doğmuş olacağı düşüncesini ileri sürmüştür."

Önasya'ya XI.ci yüzyıl içinde yerleşen Türkler, "Koçaklamalar" yazmaya başlamışlardı. Bugün bildiğimiz Köroğlu da bu koçaklama türünde ve düzenindedir. Bu Koçaklamaların, Togan'ın belirttiği gibi, birinci basamakta kaldığı görülüyor. Dede Korkut'un XVI.ncı yüzyılda kağıda çekilmiş olduğunu, Dede Korkut'ta anlatılan olayların daha eski yüzyıllardan ve Asya'nın doğusundan Batı'ya gelen Türklerce getirilmiş olduğunu bu gün araştırmalarımıza dayanarak biliyoruz. Bunun gibi, Köroğlu'nun daha önce (ve başka bir ad ile) var olup olmadığı bugüne kadar köklü olarak araştırılmamıştır.

"Ana bağımsızlık destanları", yeni destanların yaratılmasına da yardımcı olurlar. Çocuklar, ozanların söylediği destanları dinleyerek büyürler. Birkaç kuşak sonra, uruğ'larına yeni bir yağ sataşır. Delikanlılar arasında destanlarda adı geçen alp'in yerini alacak biri çıkar. Kavgayı, vuruşu, destanda sözü edilen değerler yoluna yapar.

Ozanlar da, bu yeni alp'i kutlamak için yeni bir destan yazarlarken, eski destanlardan parçaları da yeni destana katarlar. Böylece, yeni alp'in de "eski toprak" tan geldiğini gösterirler.

Sözünü ettiğimiz "ana destanlar", "kurtuluş ve bağımsızlık destanları"dır. Bir uruğ, boy, oymak ya da "el"in kendine sataşan yağı'yı altedip bağımsızlığını korumasını dile getirir. Destan yaratıcıları, durup dururken komşularına herhangi bir nedenle el kaldırmazlar, ancak, gerektiğinde kendilerini korumayı bilirler.

Bu "el", uruğ ve oymaklar'ın mutlu günleri de vardır. Evlenme toy'larında, bağımsızlık destanlarına ek olarak, daha uzun "yar-yar"lar söylenir. Aradan birkaç kuşak geçtikten sonra, bu "yar-yar" kendi başlarına bir destan görünümünü alırlar. Bir süre sonra, bu "yar-yar"lar kısaltılarak bebelere, küçük çocuklara da anlatılır ki, böylelikle masallar doğmuş olur. Bununla birlikte "kurtuluş destanları" ölmez. "Ana destan" olarak yaşar, yaşatılırlar. Yaratıcıları ile birlikte "yolculuk" ederler, yeni illere vardıklarında da yeni yer adları bu eski destanlara girebilir.

Bu arada üzerinde durulması gerekli bir konu daha vardır. Arap ordularının (İran'dan sonra) Orta Asya'ya girmesinden sonra, yeni bir Arap edebiyatı türü de ortaya çıkmıştır. Dini şahsiyetlerin meziyet ve din uğruna yaptıkları fuhâtını öven bu tür'e "menkıbe" adı verilmiştir. "Sav" ve "Jır" türlerinden de etkilendiği anlaşılan menkıbelerin konuları dini'dir, kahramanları büyük bir çoğunlukla Araptır. Yaptıkları işler insan yetenekleri dışındadır ve onlara ancak Rufaller karışır. Çoğunlukla masal gibi anlatılırlar. Anlaşıldığına göre, bu nitelikleri dolayısı ile Prof. Togan bunları destan tanımı içine almamıştır.

Bu menkıbe türü'nün bir başka dalı da, Türkler müslümanlığı kabul ettikten sonra "gazavat" adı altında görülmektedir. Dolayısı ile, "sav" ve "jır"lardan gelen, "koçaklama" ya da "kopuzlama" olarak adlandırılan Türk destanları ile diğerlerini, özellikle menkıbe, fetihname ve gazavatnameleri karıştırmamak gerekir.

Türk destanları üzerinde Prof.Togan'dan önce çalışanlar arasında, Rus Çarlığı memurlarından olan, Alman doğumlu ve eğitimini de Almanya'da görmüş olan Wilhelm Radloff da vardır.

Radloff XIX.cu yüzyılın ikinci yarısında Kazan şehrinden başlayarak Orta Asya'yı dolaşmış ve Türk destanlarının ancak parçalarını ciltler halinde St. Petersburg'da yayınlamıştır. O yıllarda yürürlükte olan Rus kanunları baskısı altında, destanların büyük bölümlerini kitaplarına almadığını bu gün yaptığımız araştırmalar sonucunda biliyoruz. Çünkü, Ahmedcan Abubekir Divay, Gazi Alim, Hamid Alimcan gibi konuya eğilen yerli aydınlar, Radloff'un tersine, kendi canlarını hiçe sayarak Türk destanlarını kağıda aktarmış ve bastırmayı başarmışlardır. Bu üç aydın'ın çalışmalarından örneklere bir göz atalım.

1895 Yılında Çora Batır'ı kısaltmadan kağıda aktarıp Taşkent'te yayınlayan A.A. Divay, diğer zorluklara ek olarak adı geçen kanunlara ayak uydurmak zorundaydı. Çünkü, Çora Batır Destanı, özet olarak, Rusların Kazan'a saldırısını, Tatarların Çora Batır öncülüğünde karşı koymalarını, Rusların 1552 yılında Kazan'ı işgal edişini ve Çora Batır'ın bu olay sırasında ölüşünü dile getirir. Destana adı verilen Çora Batır'ın tarihsel bir kişi olduğu eldeki diğer kaynaklardan anlaşılmaktadır. Divay, yayınladığı destanın sonunu şöyle bağlar :

"Çora Batır'ın daha sonra ne yaptığını bilmiyoruz. Söylendiğine göre, Kazan'a döndü. Şimdi biz de dünya'yı sarsarak geçip-giden, günü gelmeden göçen bu yiğit batırların ruhu için dua edelim. Tanrım, yattıkları yerin toprağı onlara ağır gelmesin. Bunu söyledikten sonra ağzımızı kapatıyoruz. Eğer anlattıklarımızda bir kusur bulursanız, özürümüzü bağışlayın sayın okurlarımız. Biz insanız ve insanlar ara-sıra yanlışlık yaparlar."

Taşkent'te bastırıldığı Alпамış destanına 1923 yılında yazdığı "mukaddime"de, Gazi Alim şunları diyor (bu ön söz'ün yalnızca alfabesi değiştirilmiş, Özbekçe'si Gazi Alim'in kullandığı gibi bırakılmıştır):

"Halk edebiyatında destan en ehemmiyetli orunu tutar. Dastan kabilevi turmuşun (yaşayışın) yayması bolganlıktan, kabilevi hayatın hemmi hususiyetlerini en açık kursata alaturgan bir adabiyattır."

"Cından hem. Eğer biz Türk-Özbek dastanlarını unitursak, Türk kabilalarının öz guruşları bilan gina duymas, belki ol guraslarının iktisadi-siyasi sebeplerini olvakitdeki uruş usulları,

kuralları, kahramanlarını, tabiatları, onların kabile turmuşındaki ornu ve ehemmiyeti velhasıl ol devirdeki ictimagi turmuşun bütün varlığı bilan yakından tanışgan bolamaz. Milli dastanlar il akını ve tamanıdan islengen uslub, kalıp ve tabirlarını hem eski adetlerini saklar ki, bu destanın esas hususiyetlerindendir. Türk ılı dastanga baydur (varlıklıdır) : Türk uruglarının köpüsünüg (tümünün) özüne has kabilevi dastanı bar: Kıpçaknın Koblandı Batır, Nogay'ın İdige Batır, Kungratning Alpamysh Batır, Nayman'ın Çora Batır, Kırgız'ın Manas Batır diygan dastanları bar. "

"Bulardan başka yana kop dastanlar Altay coylarında, Türkistan kırlarında, İdil ve Yayık suları boylarındaki Türk-Özbek akınları tarafından okunmakda bolsa ham iyemez ki matbuat yazığa çıkmaganlar."

"Bizde uyanış devri meselenisi başlanış bilan yaşlarımızda, milli edebiyat agdırış devri alganlığını körmek. İndi gine toğub gelgen yeni edebiyatımız uslub kalıp ve ruhunu Farsdan algan bu bizim adabi turmusumuzdaki yalğan klasizmlıktan ancak kurtula baslasa, hem halis güçlü bir milli esaslı kurulgani yok. Yeni edebiyatımıza güçlü milli esas bizim halk edebiyatı boluş gerak."

Hamid Alimcan 1939 yılında bastırđı Alpamiş'in "Söz Başı Uğrıda" şunları yazıyor (Hamid Alimcan'ın Özbekce'si):

"Özbek, Karakalpak, Kazak ve başkalarda en eski uruglardan biri bolgan Kongrat (bir boy adı) nı tasvir etgen Alpamiş Orta Asyada yasavcı (Özbek, Karakalpak, Kazak gibi) halkların ağızdaki adabiyatıga kirgen ve onlar ortasıdaki ortak bir dastandır. Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Karakalpaklar her yazsını Alpamişi öz dastanları sıfatıda okıdılar, sevdiler. . .

". . . Bu halkların Alpamını öz dastanları görmeklerin sebebni Ortasyada yaşayıp kelgan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkman ve Karakalpak halkların huddi bir hal bolgan tarihi şartıide hayat geçirib gelganları ve birbirlerine cuda ham yağın turganları, umıd ve tilekta, karaşda (bakış, görüş) ortak hemfikir bolganları bilan izahlas mümkün.

"Şunun için bu halkların hamması ham Alpamiş da öz

tarihleri körmaçi (görmek) boladular ve bunda haklı hamdırlar. Özbek halk şairlerinin değerlik hamması ham Alpamişni biladi. Ular arasında Alpamiş da bir dastannı bilmaslık cuda katta kamçilik sanaladi. Şunun uçun ham, harbir Özbek halk şairi sözni Alpamiştan başladı.

"Alpamiş Özbek halk dastanlarından en eskılarından biridir. Özbek folklorcuları içıdan Alpamişni bundan on asır burun meydanga kelgan bir destan deb Karavcılar hem yok emas (degil). bu davada malum dercede hakikat bar elbatta."

Bu aydınların çalışmalarının yankılarını Türkiye Cumhuriyetinde de görüyoruz. Türk dastanlarını Togan'ın ortaya koyduğu adımlarla birleştirip 1940'larda "Milli destan"ı yazma çalışmaları yapan Basri Gocul adlı bir öğretmen, bu tür'e "Kopuzlama" adını vermişti. Ancak, Gocul'un yazdığının toplamının basılmadığını öğreniyoruz.

Gocul'dan önce 1920 yılında 35 yaşında ölen Ömer Seyfettin'in de Türk Destanı'nı yazmak düşüncesinde olduğunu biliyoruz. Seyfettin'in Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı "Fon Sadrınştayn'ın Oğlu" adlı kısa hikayesinde bu "oğul", "Türk Destan"ını yazdığı için büyük törenler, resmi geçitlerle karşılanıyor, kutlanıyor. Seyfettin'in özgeçmişini yazanlar da (özellikle Tahir Alangu) Seyfettin'in böyle bir düşüncesi olduğunu, taslak yaptığını bildiriyorlar.

Yalnız "Türk Destanı" nın Togan'ın belirttiği biçimde yazılması değil, bu arada bugün bilinen en az 50 (elli) "Ana Türk Destanı" nın kağıda aktarılarak basılmaları ve kaybolup gitmelerinin önlenmesi çok önemli ve vakit kaybetmeden yapılması gerekli bir iş'tir. Çünkü, Türk dastanlarının gücünü yakından görüp öğrenenler, dastanları kendi özel amaçları için kullanmaya çalışmışlardır. Özet olarak, ana hatları ile iki örnek verelim.

1. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra ortaya çıkan mezhep kavgaları sırasında, kendi görüş ve mezheplerini Türk'lere kabul ettirmeye çalışanlardan bazıları, en iyi bilinen Türk dastanlarını "yeniden" yazmışlardır. Bundan amaç, "yeniden yazış" sırasında bu dastanların içine yeni mezhebin özelliklerini ve

akidelerini sokmak, bu yoldan adı geçen mezhebi Türk'lere (Türk'lerin bu oyunun farkına varmasını önleyerek) kabul ettirmek idi. Kısacası, destanlar "menkıbe" veya "gazavatname" türüne çevrilmeye çalışılmıştır. Togan önemli bir örneğini belgelemiştir.

2. Çarlık ordularının Asya'yı işgalinden sonra, Çarlık emrindeki bilim adamları da benzer "yeniden yazma" işlemlerine girişmişlerdi. Bundan amaç ise, "ana kurtuluş" destanlarındaki "bağımsızlık" düşüncesini ortadan kaldırmak, destanları zararsız ve sathi "folklor" düzeyine indirmek, "masal" başlığı altında göstermek idi.

Sovyetler devrinde de benzer çalışmalar sürdürülmüştür. II. Dünya Savaşı'nın en yoğun günlerinde, bütün kağıt kıtlığına rağmen, Türk destanları Sovyetler Birliği içinde kitaplar halinde yayınlanmıştı. Destanların Türk soy'undan gelenlerin üzerindeki etkisini iyi öğrenen Sovyet Bilim adamları, Türk soy ve boylarından gelenlerin bu destanlar yolu ile Sovyet orduları içine alınıp Sovyetler yararına çarpışmalarının sağlanmasına çalışmışlardı. O yıllarda yazılan Sovyet inceleme ve araştırma kitaplarında bu konu açıkça anlatılmaktadır.

II. Dünya Savaşı ertesi Türk Destanlarının başına gelen olaylar bir defa daha vurgulanmış, bozulmamış Ana Türk destanlarının tamamının vakit kaybedilmeden yayınlanmalarının gereğini tekrar ortaya koymuştur. II. Dünya Savaşı ertesi, "bağımsızlık" düşüncesinin kullanılmasının "gereği kalmadığından" destanlar gene "sathi folklor" düzeyine indirilmiştir. Bu konu'yu ilk ele alanlardan Prof.Alexandre Bennigsen, 1975 yılında Kanada'da basılan bir dergide yayınladığı "Türk Ulusal Destanları Sorunu, 1951-1952" adlı bildirisini ile tarihte eşi az görülen bir olayı dünya'ya duyurmuştur. Sovyetler birliğinde basılan dergi ve kitaplardan yararlanarak, Türk destanlarının Sovyetlerce "mahkeme edildiğini", sonucunda da "mahkum edildikleri" haberini vermişti.

Bu "mahkumiyet", ilk önce, destanların yayınlanmalarının durdurulması ile başlamıştı. İkinci adım ise, destanları "zehirli akımlar" olarak göstermek ve Komünist Partisi yayın organlarında kötülemekle sürdürüldü. 1957 yılında "beraat ettikleri" ilân edildiyse

de, gene az değerli "folklor ve edebiyat türü" olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu görüşü sağlamlaştırmak ve rejim'e yardımcı olmaları için de "Traktör destanları" ve Sovhoz destanları" yayınlanmıştır. Bu uydurma, "yalancık" destanların kopyaları da Batı Ülkeleri kitaplıklarında bulunuyor.

Manevi miraslarının karşı karşıya kaldığı tehlikeyi gören Orta Asyalı aydınlar da kendi yönlerinden çalışmalara geçmiş bulunuyorlar. (Bunun birkaç örneği, "Orta Asya'nın Yeni Destanları" (Central Asia' New Dastans; CAS V6, N1) adlı bir bildiri ile bu satırların yazarınca 1987 yılında yayınlanmıştır.) Aşağıdaki sekizlik bu karşı koyma çalışmalarına destek olan kısa bir örnek olup, "Şakir Cumaniyaz" tarafından "Özbekçe" kaleme alınmıştır. Taşkent'te basılan aylık Muhibir (Muhabir) dergisinde (Kasım, 1982) yayınlanmış olup, yalnız alfabesi değiştirilmiştir:

Bana imkan verin, serkeş hayaller
Babam heykelini dikti yadıma
Ta ki acız kalsın yıllar, simaller
O'nu çıkarmasın imanımdan

Bana imkan verin, serkeş hayaller
Bağışlayın Babama nurlu bir destan
Ta ki acız kalsın yıllar, simaller
O'nu unutmaya kalmasın imkan.

Türk Dil Kurumu'nun da Türk Destanları'nı basma çalışmalarına başladığını yakın günlerde öğrenmiş bulunuyoruz.

KAYNAKLAR

- Gazi Alim, "Alpamiş Dastanına Mukaddime" **Bilim Ocagı**, (Taşkent), No. 2-3, 1923.
- W. Bartold, **Turkestan Down to the Mongol Invasion** (London, 1977).
- Hamid Alimcan; **Alpamiş** Taşkent, 1939.
- A. Bennigsen; "The Crisis of the Turkic National Epics, 1951-1952: Local Nationalism or Internationalism?" **Canadian Slavonic Papers** , Vol. XVII, No. 2, 1975
- Bol'shaya Sovetskaia Enstsiklopediya** , (Moskova, 1978).
- The Book of Dede Korkut**, G.L. Lewis çevirisi (London, 1974)
- O. Caroe, **Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stalinism**, (London, 1953).
- A.A. Divay, **Çora Batır** (Taşkent, 1895).
- R. Grousset, **The Empire of the Steppes**, N. Walford çevirisi, (New Brunswick, NJ, 1970).
- Literaturnaia Gazeta** (Moskova) 12 Şubat, 14 Eylül 1952.
- Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügat it Türk**.
- Maday Kara, U. Marazzi çevirisi (Naples, 1986).
- The Memorial Feast of Kökötöy Han, A.T. Hatto çevirisi (London, 1977).
- H.B. Paksoy, **Alpamysh: Central Asian Identity under Russian Rule**, (Hartford, Conn: 1989).
- H.B. Paksoy, "Central Asia's New Dastans" **Central Asian Survey** vol. 6, No.1, 1987.
- H.B. Paksoy, "Chora Batır: A Tatar Admonition to Future Generations" **Studies in Comparative Communism**, Vol. XIX, Nos. 3-4, 1986.
- Özbek Sovet Enstsiklopediası**, (Taşkent, 1971)
- Pravda Vostoka** ,(Taşkent) 29 Ocak; 24, 27, 28 Şubat; 3 Nisan 1952.

W. Radloff, Proben der Voksliterature der Türkischen Stamme Süd-Sibiriens (St. Petersburg, 1866-1907) 18 cilt.

Tahir Bila Zuhra, Raquette çevirisi, (Lund, 1930)

T. Tekin, **A Grammar of Orkun Turkic** , (Bloomington, IN : 1968)

Tezisy dokladov i soobschenii regional'nogo soveshchania po eposu 'Alpamysh' (Taşkent, 1956)

Z.V. Togan, **Oğuz Destanı**, Yayına hazırlayan : Tuncer Baykara (İstanbul, 1972)

Z.V. Togan, "Türk Milli Destanının Tasnifi" **Atsız Mecmua Mayıs**, Haziran, Temmuz, Eylül 1931

Z.V. Togan, **Bugünkü Türk ili Türkistan ve Yakın Tarihi** (İstanbul, 1981).

Bolat Saribaev, **Kazaktın Muzikalik Aspaptarı** , (Alma-Ata, 1978).

Şark Yıldızı (Taşkent); Vol 5, 1952; Vol 2, 1956; Vol. 1, 1957

Ahmet Yesevi, **Hikmet** , (İstanbul, 1299)

Balasagunlu Yusuf, **Kutadgu Bilig**.

Zvezda Vostoka (Taşkent) No. 4, 1952.

